

ARCHIEVEN WETEN ER MEER VAN...

Bodemvervuiling Friesland

Klaas Gert Lugtenborg, Herman Veldman

● *Dat ook onze verre voorouders het milieu zwaar hebben belast, dringt langzamerhand in brede kring door. Dat historici een bijdrage kunnen leveren aan de oplossing van voor onze tijd veroorzaakte vervuiling is nog betrekkelijk onbekend. De Geschiedeniswinkel van de Rijksuniversiteit Groningen voerde in opdracht van de provincie Friesland een onderzoek uit naar vervuilende bedrijfsactiviteiten in de 19e eeuw.*

Sinds 1983 zijn provincies in het kader van de Wet Bodemsanering verplicht gesteld jaarlijks een bodemsaneringsprogramma op te stellen. Dit blijkt niet gemakkelijk te zijn. Met name het stellen van prioriteiten levert de nodige problemen op. De omvang van de vervuiling van de Nederlandse bodem is groot. Berekend is dat 525.000 lokaties verontreinigd zijn, waarvan er naar schatting 100.000 zullen moeten worden gesaneerd.¹ Pas sinds een klein aantal jaren trachten de overheden een systematisch overzicht van potentieel vervuilde lokaties te verkrijgen, die het gemakkelijker maakt jaarlijks enkele tientallen terreinen te selecteren die voor sanering in aanmerking komen. Voor het grootste gedeelte zijn dit terreinen, waarop in het verleden industriële activiteiten hebben plaatsgevonden. Groot probleem is, dat tussentijds steeds opnieuw vervuilde terreinen worden aangetroffen, waarvoor men geen verklaring heeft. In een aanzienlijk aantal gevallen gaat het om lokaties die alleen met behulp van archiefonderzoek hadden kunnen worden 'voorspeld'. Het betreft hier hoofdzakelijk oudere vormen van bodemvervuiling, veroorzaakt

door onder andere leerlooierijen, geelgieterijen, chemische wasserijen en vilthoedenmakers. Sinds 1985 is de aandacht van de (provinciale) overheden voor een systematische inventarisatie van deze voormalige bedrijfsterreinen sterk toegenomen.

Bedrijfsactiviteiten vóór 1920

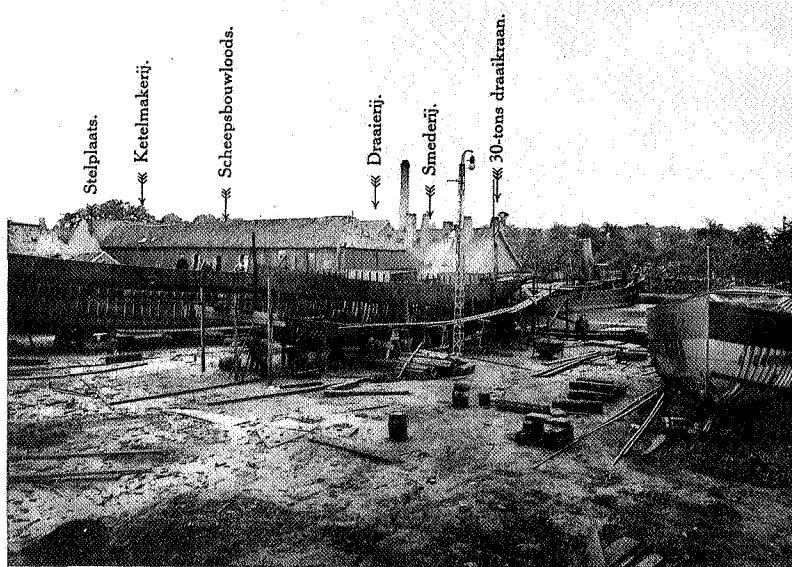
Verreweg de meeste inventarisatie-onderzoeken worden momenteel verricht door in milieuvraagstukken gespecialiseerde advies- en ingenieursburo's. Zo liet de provincie Friesland vanaf 1987 een

inventarisatie uitvoeren door Ingenieursburo 'Oranjewoud'. De gegevens hiervoor ontleende men aan het Handelsregister van de Kamer van Koophandel (KvK), dat in 1920 werd ingesteld. Op deze wijze konden alle opgeheven bedrijven vanaf dat moment eenvoudig in kaart worden gebracht. Dit onderzoek leverde een bestand op van ruim 16.000 potentieel vervuilde voormalige bedrijfsterreinen.

In de 19e eeuw was er geen sprake van een dergelijke bedrijfsregistratie. Dit is bepalend geweest voor de keuze van het beginjaar van bovengenoemde inventarisatie.

Maar ook vóór 1920 vonden ernstige vormen van bodemvervuiling plaats. Daarbij hoeven we alleen maar te denken aan de gasfabrieken die vanaf het midden van de vorige eeuw in gebruik werden genomen. Systematisch onderzoek naar de situatie in de 19e eeuw en verder terug blijkt echter bijzonder gekompliceerd te zijn. Op dit terrein is praktisch geen expertise ontwikkeld. Vaak laat men daarom deze periode buiten beschouwing.

Werk en machinefabriek firma E. J. Smit en Zn. Hoogezand (1913) bron: Ned. Documentatiecentrum voor Industrie en Techniek, Eindhoven.

*Interieur hoefsmederij rond 1895
bron: Het Prentenkabinet, Leiden.*

Wagen advies- en ingenieursburo's zich toch aan een inventarisatie van de bedrijfslokaties uit de periode van voor 1920, dan zijn de specialismen van historici onontbeerlijk. In de praktijk blijkt onbekendheid en ondeskundigheid op het terrein van methode-ontwikkeling voor archiefonderzoek tot onvolledige gegevensbe-

standen te leiden, die uiteindelijk het stellen van prioriteiten en de ontwikkeling van een consistent saneringsbeleid niet verder helpt en zelfs kan bemoeilijken.²

Het inschakelen van historici bij de inventarisatie van oude bedrijfsactiviteiten en -lokaties lijkt ogenschijnlijk een voor de hand liggende oplossing voor dit probleem, die echter merkwaardig genoeg nog weinig wordt benut.

Vervuild verleden

In opdracht van het Buro Bodemsanering van de provincie Friesland ontwikkelde de Geschiedeniswinkel van de Rijksuniversiteit Groningen een methode om potentieel vervuilende bedrijfsactiviteiten in de 19e eeuw te lokaliseren.³

Uitgangspunt in het onderzoek vormt een inventarisatie (per gemeente) van economische activiteiten in de periode 1800-1920, die in potentie heb-

ben geleid tot bodemvervuiling. Het probleem wordt in het onderzoek vanuit een principieel andere invalshoek bekeken dan die de overheden in het algemeen bij bodemsaneringsprojecten hantieren. Immers, normaliter gaat men uit van de (reeds ontdekte) vervuilde lokatie zelf. Pas daarna wordt gezocht naar wie of wat aan deze vervuiling ten grondslag ligt.

Door nu de zaak 'om te keren' en eerst te bepalen welke bedrijfsactiviteiten er hoe dan ook in Friesland plaatsvonden, kan het moeizame proces van prioriteiten stellen sterk worden vereenvoudigd. Als bij het onderzoek naar de economische activiteiten tevens globaal inzicht wordt verkregen in de gebruikte chemikaliën en hun milieukonsequenties, ontstaat eveneens duidelijkheid over de stoffen waarmee de provincie rekening dient te houden.

Het rapport van de Geschiedeniswinkel beperkt zich tot het ontwikkelen van een methode die opsporing van bedrijfslokaties mogelijk maakt. Het maakt deel uit van een omvangrijk project, waarbinnen onder andere het Van Hall Instituut in Groningen zich bezighoudt met het klassificeren van de ernst van vervuiling en het ontwikkelen van een prioriteitsstelling.

De belangrijkste konklusie uit het rapport van de Geschiedeniswinkel is dat er in de archieven onderzoeksbronnen aanwezig zijn die over een lange reeks van jaren betrouwbare informatie opleveren over de aanwezigheid en het soort bedrijfsactiviteiten in Friesland. Het betreft hier dossiers, die niet alleen zijn gevormd op basis van de Hinderwet van 1875, maar ook naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 1824, dat als de rechtstreekse voorloper van de Hinderwet valt te beschouwen. Beide bronnen geven informatie over het beroep van de aanvrager, een lokatie-aanduiding, de aard van het bedrijf, productieprocessen en gebruikte stoffen. De volledigheid van deze hinderwetdossiers kan worden gecontroleerd via Patentregisters (patent = belastingheffing op de uitoefening van een beroep) en de registers van de Dienst van het Stoomwezen. Daarin werden vanaf 1855 alle in Nederland geplaatste stoommachines systematisch geregistreerd.

Het hoeft geen betoog dat het achterhalen van de lokatie van de getraceerde bedrijfsactiviteiten

essentieel is voor het welslagen van het onderzoek. Met behulp van de gevonden methode blijkt via de gemeentearchieven en het Kadaster zo goed als elke vorm van economische bedrijvigheid minitueus te kunnen worden gelokaliseerd.

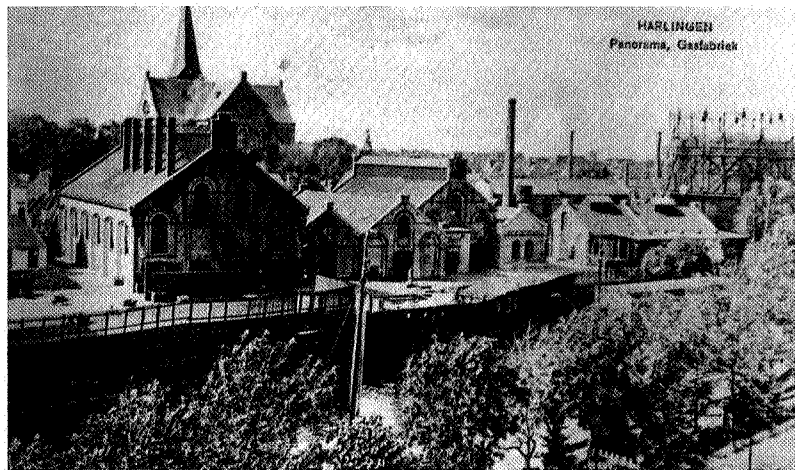
Milieu-atlas

De Geschiedeniswinkel heeft zijn opdrachtgever dan ook een plan voor een vervolg-project voorgesteld. Dit project kan door de wetenschapswinkel worden uitgevoerd met behulp van studenten geschiedenis en mondt binnen een periode van vijf jaar uit in een 'milieu-atlas' van Friesland over de periode 1800 - 1920.

Bodemonderzoek zal vanzelfsprekend altijd nodig blijven zijn. Met gebruik van de 'milieu-atlas' als naslagwerk zal het niet meer nodig zijn alles te onderzoeken, hetgeen tot forse besparingen zal leiden bij het nemen van grondmonsters en de analyse daarvan. Gekombineerd met de al eerder door 'Oranjewoud' uitgevoerde inventarisatie zal straks voor een periode van 200 jaar zo goed als elke (potentieel vervuilde) voormalige bedrijfslokatie in kaart zijn gebracht.

Met de uiteindelijke resultaten van het onderzoek

Gasfabriek Harlingen (1857), nu opgenomen in het bodemsaneringsprogramma van de provincie Friesland. bron: J.J. Huijzinga e.a., 'Harlingen, bijdragen tot de geschiedenis van de laatste twee eeuwen', Leeuwarden, 1989.

kan Friesland een realistische prioriteit toekennen aan sanering van vervuilde bodems.

Historisch onderzoek en milieu

Het hierboven beschreven onderzoek is niet het eerste waarbij historici de overheid helpen bodemvervuilers uit het verleden op te sporen. Wel is er voor het eerst een onderzoeksmethode ontwikkeld die het mogelijk maakt het gebied van een gehele provincie te bekijken. Op provinciaal nivo heeft tot nu toe alleen Drente een inventarisatie van wat grotere omvang uitgevoerd. Wel betrof het hier slechts een onderzoek naar de belangrijkste industriekernen.

Met het Friese project is aangetoond dat de beoefening van milieu-historisch onderzoek een waardevolle bijdrage levert aan het inzichtelijk maken van de omvang van milieuproblemen en het ontwikkelen van beleid op het gebied van bodemsanering. Het onderzoeksrapport van de Geschiedeniswinkel vormt een goed voorbeeld van de wijze waarop de resultaten van historisch onderzoek een directe relevantie voor beleid hebben. Maar niet alleen de overheid kan baat hebben bij milieu-historisch onderzoek. Opvallend is dat binnen de milieubeweging weinig aandacht bestaat voor het verleden. Gezien haar functie is dat ook begrijpelijk. De aandacht van milieu-organisaties is nu eenmaal sterk gericht op het heden en de toe-

komst en op politieke beïnvloeding. Pas wanneer een organisatie of instelling iets te vieren of te herdenken heeft, wordt een beroep gedaan op de specifieke deskundigheid van historici. Toch zijn wij ervan overtuigd, dat gebruik van inzichten uit het verleden benodigde argumentaties zal versterken. Blijven we bij het onderwerp bodemvervuiling, dan valt niet alleen te denken aan het opsporen van verdachte lokaties, maar vooral ook aan het leveren van kontra-expertise op het terrein van oorzaken en veroorzakers van vervuiling. Ook historisch onderzoek naar ondernemersgedrag, milieuwetgeving en milieubesef verschaft inzichten, die behulpzaam kunnen zijn bij het for-

muleren van een milieubeleid voor de toekomst. Milieuvervuiling en -bescherming is niet van de laatste 25 jaar, maar onderdeel van een groter proces met een eigen dynamiek. Analyse van dat proces en de mechanismen die er een rol in spelen biedt de milieubeweging hulp de gedachten die ten grondslag liggen aan milieuvervuiling beter te herkennen. Daardoor zou zij op een fundamentele wijze kritiek kunnen leveren en oplossingen kunnen aandragen.

Voor de illustraties zijn de auteurs veel dank verschuldigd aan Jurgen Nieuwkoop, TU Eindhoven

De looitputten van een leerlooierij, midden 19e eeuw. bron: L. Figuer, 'De wonderen der wetenschap ...', Den Haag, 1868-1872, deel II.

1. Tien jaren-scenario bodemsanering. Ministerie van VROM, Den Haag, 1989.
2. zie bijvoorbeeld: Chemilinc, Historisch onderzoek van de oude binnenstad van Haarlem. Utrecht, 1990 (in opdracht van de Gewestelijke Milieudienst Zuid-Kennemerland). Dit rapport is in onze ogen tot stand gekomen op basis van onvoldoende kennis en daardoor verkeerd gebruik van historische bronnen. De gepresenteerde onderzoeksresultaten geven een schijnzekerheid m.b.t. de volledigheid van het bestand van gevonden locaties.
3. H. Veldman, Vervuild Verleden. Een methode voor historisch onderzoek naar voormalige bedrijfsterrinen in Friesland 1800-1920, Geschiedeniswinkel RUG, 1992.